

közben című áttekintés (161–174) sem a „tudományos gárda”, sem a „tudományos műhelyek” bemutatásakor nem veszi figyelembe a főiskolák irodalmi tanszékeit, jóllehet akad köztük olyan, amely kiveszi részét a kutatómunkából és a publikálásból. Meglepő és igen sajnálatos ez a diszkrimináció. – S végezetül: noha nem Kenyeres Zoltánt terheli a felelősség, szóvá kell tennünk a kötet színvonalához semmiképp sem illő megannyi szedési és helyesírási hibát. Itt-ott teljességgel értelmetlen mondatok is feltűnnek (ilyen például „Az ember eszkatologikus kérdésekhez...” kezdetű: 250), az pedig egyszerre bosszantó és komikus, ha „200”-ra zsugorodik a 2000 című folyóirat (322. oldal, 378. jegyzet).

Bélaádi Miklóstra emlékezvén jegyzi meg a tanulmányíró, hogy találkozása az új irodalmi és tudományos irányokkal „...nem örömtelien játszódott le, hanem elégikusan” (156). Úgy tetszik nekünk: az idősebb pályatársról rajzolt portrén néhol Kenyeres Zoltán arcképe is átdereng. Korántsem tolavón, önmutogató módon, inkább véletlenül és sejtelemszerűen. Az elégikusság föltétlenül rokonítja kettejüket, hiszen e könyvben is megszólalnak efféle felhangok. Kenyeres Zoltán (is) tudván tudja, hogy a szellem, a kultúra

apályának idejét éljük (157, 223. stb.), s visszasóhajt egy szolidárisabb, szervezetesebb, „konszenzusosabb” korszakba. „...A posztkulturális társadalom perspektívája” (157) nem lelkesíti, a szétzilálódás látványa még kevésbé. „Egyáltalán nem biztos – mondja –, hogy ezen segíthet még az elkötelezett literátor-tudat, segíthet az írástudó, aki minden baljós sejtelem ellenére bízik az irodalom lelket indító hatalmában” (281). Osztjuk rezignációját. Olykorba érkeztünk, amely inkább csak az irónia létjogát óhajtja elismerni, s szívesen megtagadná a pátoszét. Holott e kettő végső soron egymásra s ugyanazon rossz valóságra mutat (194–195, 228–229).

Többféle minőségben is föllép e gyűjteményes kötetében Kenyeres Zoltán: múlt- és jelenkutatóként, irodalomtörténészként, portréfestőként, műbírálóként, teoretikusként. Közelíthettünk volna más irányokból is ehhez a könyvhöz, ámde féltő volt, hogy műfaji és tematikai sokszínűsége okán esetleg a részletekbe veszünk. Nem kínálkoznán jobb megoldás, csupán egyetlen, de lényegi vonatkozásukban vetjük szemügyre ez írásokat. Abban, amely számunkra a legizgalmasabb, a legfontosabb volt – s a legrokonszenvesebb.

Lőrinczy Huba

TÖPRENGÉSEK KUNDERA „SZÉPSÉGES SZÉP ÜVEGGOLYÓJÁ”-RÓL (KAPCSOLATOK, HASONLÓSÁGOK, JELENSÉGEK AZ IRODALOM MONARCHIÁJÁBAN)

Szerkesztette Fried István, Szeged, JATE BTK Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék–Tiszatáj-alapítvány, 1997, 136 l.

A Fried István irányította szegedi komparatista műhely Monarchia-köteteinek legújabb, szám szerint nyolcadik darabja

jelentős eredményeket mutat fel a Monarchia-téma kutatását illetően – lévén egy folyamatos műhelymunka dokumentuma.

Emlékeztetésképp talán nem érdektelen a korábbi kiadványok bibliografikus felsorolása. A sorozatnyitó kötet 1989-ben jelent meg *Monarchia – karnevál az irodalomban* címmel, amelyet időrendben az alábbiak követtek: *A Monarchia a századfordulón* (Szeged–Budapest, 1991), *Magyarok Bécsben – Bécsről* (Szeged, 1993), *Tegnap előtt: Irodalmi utazások a Monarchiában* (Szeged, 1995), „Azok a szép (?) napok”: *Tanulmányok a Monarchiáról* (Szeged, 1996), *A „szükséges népszövetség” a művelődés történetében* (Szeged, 1996). A sorozatba illeszkedik Fried István *Ostmittel-europäische Studien* (Szeged, 1994) című tanulmánykötete is.

A mostani kötet lapjain hazai és külföldi szerzők dolgozatai sorakoznak, Fried István esszéigényű, a címadást is magyarázó *Előszavával* együtt tíz tanulmány, az egykori Osztrák–Magyar Monarchia irodalmainak (osztrák, magyar, szlovák, horvát, ukrán, cseh) viszonyrendszerét érintő írások. Némileg kivétel Rózsa Mária kitűnő munkája, amely az osztrák sajtótörténet egy fontos és számunkra fölöttébb tanulságos fejezetét tárgyalja *Az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc eseményeinek értékelése néhány bécsi lapban* címmel, és – miként címéből következik – tárgya aligha függetleníthető a Monarchia-témától.

A tanulmányok időbeli spektruma – az egyes dolgozatokban érintett jelenségek okán – jóval tágabb, mint az 1867–1918 közötti időszakasz. Ha ugyanis a közölt írások sorrendjét a dolgozatokban tárgyalt jelenségek és témák szerint rendezzük át, a Monarchia-témának ez az időbeli íve jóval hosszabb: kezdőpontjaként a 16. század első fele–harmada jelölhető meg, záróköve pedig századunk utolsó másfél–két évtize-

de lesz. Vélelmünket egyfelől Kelemen Zoltán Krúdy *Királyregények* c. trilógiájával foglalkozó dolgozata (*Falánkság és anarchia* a címe), másfelől Bombitz Attila *Christoph Ransmayr Monarchia-történeteit* elemző írása támaszthatja alá. Az előbbi állítás indoklásaként a Kelemen-tanulmány egy rövid passzusát idézzük: „A Habsburg-hegemónia kialakulásának pillanata az a néhány év, amelyet Krúdy krónikájának idejéül választott”, s amely voltaképpen „közvetve az a status quo [...] a trónviszályok idejéből, mely az Osztrák–Magyar Monarchia létrehozását eredményezte, és gyökerei abban a politikai-hatalmi megosztottságban keresendők, mely a XVI. századi magyar uralkodó osztály állhatatlan és anarchikus politikai etikájának lett a következménye.” (82.) Az időbeliség ívének végpontjával kapcsolatos érveket Bombitz Attila Ransmayr-interpretációja kínálja – lévén, hogy annak textusa a legújabb osztrák szépírók egyike Monarchia-történeteinek (*Kivonulás az Osztrák Házból, Przemysl*) poetológiai értelmezését tartalmazza.

Az említett időbeli ív további össze-tevőiként a kötet tanulmányai az alábbi tematikai rend, s a témák megszabta kronológia szerint sorakoztathatók fel: Antonín Měšťan: *I. Ferenc József a XIX. századi cseh irodalomban*; Rózsa Mária már említett sajtótörténeti tárgyú munkája; ezt követi Alois Woldannak az ukrán irodalom Ausztria-képét vizsgáló dolgozata (*Ausztria az ukrán irodalom történetében*); majd a Fried Istváné *Szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok a századelőn* címmel; utána Eisemann György Mikszáth-értelmezése, a *Posztrégió: heterogenitás, mimikri, karnevál* (tárgya a *Gavallérok* című kisregény); Thomas Bremer

Freud-értekezése (*Freud és az irodalom 1914 előtt*); Kelemen Zoltán már említett Krúdy-tanulmánya; végül Lukács István Krleža-interpretációja *A van és a nincsen genealógiájához (Adalékok Miroslav Krleža istenes verseinek értelmezéséhez)* címmel.

A kötet tanulmányainak e kronológia szerinti olvasata arra figyelmeztet: célszerű az említett (osztrák, magyar, horvát, cseh, szlovák, ukrán) – sőt az itt nem említett (pl. a lengyel és a szlovén) – irodalmak Monarchia-képének előzményeit – ha úgy tetszik, geneziséit – is tüzetesebben szemügyre venni, mégpedig komparatív módszerrel – a nyilvánvalóan kínálkozó intertextológiai vizsgálati lehetőségeket sem mellőzve –, hisz „a Habsburg-hegemonia kialakulásának pillanata” (Kelemen Zoltán szavai) – ha más és más időpontban is – valamennyi nemzet esetében bekövetkezett, s ennek irodalmi reflexiója sem maradt el. Az a passzív rezisztencia, amellyel I. Ferenc József személyét a 19. század cseh irodalma „megtisztelte”, a század végén és a 20. század elején majd Alois Jirásek történelmi regényeivel változik pl. határozott hangú tiltakozássá, lényegében folytatva és felerősítve azt az elutasító attitűdöt, amelyet Antonín Měšťan kötetbeli dolgozata Karel Havlíček Borovský publicisztikájában, illetve a nemzeti érzelmű Smetana-opera, a *Libussa* szövegírójának, Josef Wenzignek munkásságában kimutat. Librettójában Wenzig történelmi tényt közöl – mondja Měšťan –, amikor „a misztikus Libussa hercegnőről” szóló szövegkönyvet „1526-ig vezette, mert – így a további érvelés – akkor kerültek a Habsburgok a cseh trónra.” (123.) Vagyis 1526 ott is „a Habsburg-hegemonia kialakulásának pillanata” volt, ami ké-

sőbb, 1620, tehát Fehérhegy után a cseh nemzettragédiához vezetett. Az 1866-ban írott librettó Smetana zenéjével a császárral való nyílt szembe fordulás volt, bizonyíthatóan Jirásek inspirálója is. Azt viszont már a további kutatás feladata lesz tisztázni, hogy a Monarchia-téma szépírói feldolgozásának hašeki változatára miért kellett a birodalom bukása utáni időkhöz várni.

A Monarchia-téma komparatív elemzésének távlati lehetőségeire és feladataira hívja fel a figyelmet Alois Woldan és Lukács István tanulmánya is. Az előbbi az ukrán irodalom Ausztria-képét felvázolva – a fentebb említett dolgozatok szerzőihez hasonlóan – szintén a Monarchia-téma történelmi genezisének tényét nyugtázza, egyben azt is, amit korábban az Ivo Andrić-életmű Monarchia-képéről magunk is megfogalmaztunk (*Die Doppelmonarchie als Thema im Werk von Ivo Andrić = Ivo Andrić 1892–1992: Beiträge des Zentenarsymposiums an der Otto-Friedrich-Universität Bamberg im Oktober 1992*, Hrsg. Peter Thiergen, München, Verlag Otto Sagner, 1995, 79–89): a különböző régiókat (pl. Galíciát, később Bosznia-Hercegovinát) anektáló Ausztria nemcsak hódító, hanem kultúrközvetítő is volt. Tanulmánya végén Woldan nem véletlenül jut arra a következtetésre, hogy például a 18. században a Monarchia fennhatósága alá került Galíciában – mindenekelőtt Lembergben – számottevő volt az osztrák kulturális befolyás, a 19. század végén pedig az Ausztria-Magyarországon érvényesülő nagyobb sajtószabadság jelentős mértékben segítette az ukrán irodalom fejlődését. A Bécsben megjelenő *Ukrán Szemle*, *Ukrán Levelező*, *Ukrán Hírek* egyaránt ezt támasztják alá, sőt azt bizo-

nyítják, hogy pl. „Pétervár és Kijev ebben az időben nem kínálta az ukrán lapok ily színes választékát” (118).

A közép-európai irodalmak közötti 20. századi recepciós viszony egyik leggazdagabb példatárát a horvát Krleža életműve kínálja. Lukács István ezt a lehetőséget kamatoztatta a hazai és nemzetközi „krležológia” hasznára. Krleža istenes verseinek szöveganyagát vizsgálta az Ady-líra kontextusában *A van és a nincsen genealógiája* címmel, ami mindenképpen továbblépés az Ady-Krleža-viszony fölöttébb összetett rendszerének eddigi eredményeihez képest. Krleža vélhetően „szántsándékkal került az Isten-kérdést Ady lírájában” – mondja Lukács, emlékeztetve Németh László hiányérzetet kifejező véleményére is, mely szerint a horvát író „nem ismerhette Ady minden kötetét, s amit ismert, nem egészen úgy olvasta, mint mi”. E szándékosság felismerése a jól ismert, az Ady-recepció lehetőségét tagadó krležai magatartás újabb cáfolata, amit Lukács István *A Nincsen himnusza* és Krleža *Őszi magány* című verse közötti recepciós viszony szintaktikai és szófaji síkon tetten érhető tényeivel támaszt alá, fontos érvet szolgáltatva ezzel ama vélemény mellett, amely szerint a Krleža-oeuvre létrejöttét az Ady-líra legalább oly mértékben determinálta, mint a Nietzsche-élmény. A Lukács István által is elemzett *Tužaljka nad crkvom (Siratóének a templomért)* című Krleža-vers és a *Sírni, sírni, sírni* című Ady-költemény recepciós viszonyának párhuzamait pl. bőven kínálja a Petrica Kerempuh balladáinak (*Balade Petrice Kerempuha*) versanyaga is, olyanannyira, hogy állítható: az Ady-élmény nélkül ez a verskötet egészen más arculatúvá formálódott volna.

A Fried István szerkesztette kötet tanulmányanyagának további két fontos darabja Bombitz Attila és Eisemann György írása. Mindkét szerző érzékelhetően a Kulcsár Szabó Ernő képviselte posztmodern irodalomértelmezés szempontjaihoz igazodva nyúl tárgyához, és tesz kísérletet az osztrák Ransmayr, illetve a magyar Mikszáth Kálmán műveinek interpretációjára – az előbbi két hazai Ransmayr-értelmezéssel (Nikics Anita és Kajtár Mária) is vitázva. Bombitz az osztrák író „különböző aspektusú értelmezéseiben” a korai Ransmayr-szövegek (*Kivonulás az Osztrák Házból, Przemysl*) „felületes ismeretéből” fakadó hiányra figyelmeztet, részletező „bemutatásukkal” és „kommentálásukkal” pedig saját tézisét illusztrálja, mely szerint „...a mai osztrák irodalomban a hagyományos beszédmódok európaizáltsága következtében már nem szerencsés a monarchikus jegyek továbbéléséről beszélni” (35). A két művet vizsgálva meggyőző okfejtéssel jut arra a következtetésre, hogy azok a modellértékű Ransmayr-nagyregények: *Az utolsó világ* és a *Morbus Kitahara* előképeiként foghatók fel, s bennük „az európai kultúra omlásának alapmodelljét” véli felfedezni.

Eisemann György az újabb regénypoétika és irodalomelmélet három gyakori, „szövegszerveződést jelző” fogalmát (heterogenitás, mimikri, karnevál) alkalmazva a *Gavallérok* című Mikszáth-regényt elemzi, annak modernségére irányítva a figyelmet, amely modernség Mikszáth műveit – vélelme szerint – „erőteljesen megkülönbözteti ... a korszak” olyan íróinak „regionalizmusától”, mint Gárdonyi Géza vagy Tömörkény István. Azt már a kortárs befogadó is érzékelhette, hogy e regényvilágban „a jelmez, a hamis külsőségek

viselése sajátos duplicitást eredményez” – legfeljebb nem így fogalmazta meg –, s azt is, hogy a regényben „a szereplők azt mutatják fel a tettetésben, amivé lenni szeretnének”, azt viszont aligha, hogy a regény szerzője korát meghaladó modern művészi megoldások révén tud túllépni az említett regionalizmuson. E modernség mindeddig rejtve maradt értékrendjének (pl. „az inszenáló álcázás”, a színlelés és a nyelvi heterogenitás viszonya stb.) feltárása – úgy tűnik – a Mikszáth-kutatás és -értelmezés jelentős és fontos hozadéka.

Ha a kötet méltatását lezárva arra emlékeztetünk, hogy annak színvilágát egy

érdekes, Freud és az irodalom 1914 előtti kapcsolatát elemző dolgozat gazdagítja (Thomas Bremer: *Freud és az irodalom 1914 előtt. Korai olvasmányélmények, irodalmi tervek és Cervantes szerepe*), Fried István pedig *Előszó* gyanánt egy érdekes, komparatív szemléletű Kundera-esszét közöl (*Töprengések Milan Kundera „szépséges szép üveggolyójá”-ról*), úgy bízást dicsérhetjük a kiadvány tematikai és módszerbeli változatosságát – azt is remélve, hogy a szegedi komparatista műhely Monarchia-sorozata hamarosan újabb kiadvánnyal bővül.

Lőkös István

MÍTOSZ ÉS UTÓPIA. IRODALOM- ÉS ESZMETÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

Szerkesztette Illés László, József Farkas, Budapest, Argumentum Kiadó, 1995, 400 l.

Mennyire lehet ma érvényes egy több éve megjelent tanulmánykötet, amelyet a szerkesztők bevezető szavai szerint „a közelmúlt évek mélyreható történelmi változásai” hívtak életre, miután a huszadik századi irodalmat és művészetet alapvetően átható úgynevezett szociális gondolat, gyakorlatba ültetett ideológiaként, életképtelenné bizonyult? A kérdés azért is jogos, mert a könyv elején tudunkra adják: a szerzők 1991-ben zárták le kézírataikat.

Nos, a kötet műltfaggató írásait azóta sem kezdte ki az idő. Némely, a rendszer-váltás idején használatos fogalom – elszámoltatás, nagytakarítás – kissé avittnak tűnik már napjainkban, de egészében úgy tűnik, hogy a közelmúlt irodalmi jelenségeinek kutatói elég higgadtan, mintegy történelmi távlatból tekintenek arra a sokáig tűzzel-vassal tiltott, üldözött, titkon ható eszmerendszerre, amely feltörekvő évtize-

deiben művészeti forradalmak ösztönzője, ihletője volt, s amely a háború befejezése után, a megvalósult szocializmus országában fél évszázadon át kötelező iskolai tananyagként alakította a felnövekvő nemzedékek tudatát. Köztük e tisztázó szándékú tanulmánykötet szerzőiét is.

A vállalkozás aktualitásához tehát nem férhet kétség, noha némelyik dolgozat a téma feldolgozásának történelmi megkérdettségére is figyelmeztet: mintha egy sok-sok évtizede megkezdett, de minduntalan félbeszakadt, újra és újra megkísérelt tisztázási folyamat végső összefoglalása lenne ez a sokféle megközelítésből ugyanazt a problematikát körbejáró-továbbgondoló tanulmánygyűjtemény.

Elsősorban a jellegzetes válságpszichológiai reakció által motivált bölcséleti életművek elemzése kelti ezt a benyomást. Mindenekelőtt Veres András kötetnyitó írása, melyben Jászi Oszkár utópikus szo-